

1410/1990; I-II, nşr. Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrî, Beyrut 1416/1996) Hanbelî fıkhiyla ilgili olarak yazılan kitapların adlarını zikretmiştir. Müelliflere göre alfabetik olarak düzenlenen eserde 111 âlime yer verilmiş, son neşri gerçekleştiren Amrî müellifler hakkında bilgi verdikten sonra anılmayan eserlerini de kaydetmiş, hataları düzeltmiş ve "müstedrek" başlığı altında doksan sekiz, "zeyl" başlığı altında yirmi iki âlimi ilâve etmiştir. Abdülkâdir Bedrân, *el-Medħal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel'*de (Kahire 1342, s. 202-250) bu mezhep fıkhiyla ilgili olarak temel metinler, şerh ve hâşiyelere, ayrıca hilâf, kavâid, ahkâm-ı sultâniyye, âdâb, usûl-i fıkıh, ahkâm hadisleri, tefsir, mezhep tabakatı gibi konulara dair eserler hakkında geniş bilgi vermiştir.

Abdülazîz Binabdullah, *Ma'lemetü'l-fıkhî'l-Mâlikî'*de (Beyrut 1403/1983), Mâlikî fıkıh bibliyografyasıyla ilgili hacimli bölümde isimlere göre alfabetik olarak Mâlikî ulemâsı, anıldıkları belli başlı biyografik kaynaklar, eserleri ve bunlar üzerine yapılan çalışmalarla eserlerin baskıları ve yazma nüshaları hakkında bilgi vermiştir. Miklos Muranyi'nin *Materialien zur Mâlikitischen Rechtsliteratur* adlı eseri (Wiesbaden 1984; Ar. trc. *Dirâsât fî Meşâdiri'l-fıkhî'l-Mâlikî'*, trc. Saîd Buhayrî v.dğr., Beyrut 1409/1988), II. (VIII.) yüzyılın sonlarından IV. (X.) yüzyılın başlarında İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin belli başlı Mâlikî fıkıh kaynaklarını özetleyen *en-Ne-vâdir ve'z-ziyâdât*'ına kadar Mâlikî fıkıhının ilk kaynaklarının önemli bir tahlil ve değerlendirmesini ihtiva eder. Muhammed İbrâhim Ahmed Ali'nin *İştîlâhu'l-mezheb 'inde'l-Mâlikîyye'*si (Dübey 1421/2000), mezhebin tarihi çerçevesinde çeşitli merhalelerinde kaleme alınan kitapların listesini ve bunların belli başlılarının tanıtımını ihtiva eden bir Mâlikî mezhebi bibliyografyasıdır.

Hüseyin Müderris Tabâtabâî'nin eserinde (*An Introduction to Şii Law: A Bibliographical Study*, London 1984; Farsça trc., *Muqaddime'î ber Fıkh-ı Şi'a*, trc. M. Âsaf Fikret, Meşhed 1368) Şi'a fıkıhının mahiyeti, kaynakları ve tarihiyle ilgili genel girişten sonra gelen ikinci bölüm Şi'a'nın bu alandaki temel kaynaklarına ayrılmıştır. Müelliflerin vefat tarihine göre düzenlenen bu bölümde müellif adından sonra eserleri zikredilmiş, ayrıca baskıları ve yazma nüshaları hakkında bilgi verilmiştir.

Hayreddin Karaman'ın *İslâm Hukuk Tarihi*'nin (İstanbul 1975) özellikle beş,

altı ve yedinci bölümleri, tanınmış fıkıh âlimlerinin kısa biyografileriyle birlikte belli başlı eserlerinin ismen anılmasıyla da olsa geniş bir bibliyografya ihtiva eder. Ahmet Özel'in *Hanefî Fıkıh Âlimleri* adlı çalışması (Ankara 1990), Hanefî ulemâsının kısa biyografileri ve bazılarının tanıtımıyla birlikte belli başlı eserlerinin anılması yanında sınırlı da olsa diğer üç Sünnî mezhebin tanınmış âlimlerinden bir kısmını da içermektedir.

Batı'da yapılan diğer çalışmalara gelince, J. H. Harinfon'un *Remarks upon the Authorities of Mosulman Law* adlı eseri (Kalküta 1808, s. 475-512) Hindistan'da yaygın Hanefî fıkıh kitaplarını, M. B. Vincent'in *Etudes sur la loi musulmane'* (Paris 1842, s. 31-62) Mâlikî mezhebi ve bu mezhebin ilk kaynakları hakkında bibliyografik ve tarihî mâlûmatı, Eduard Sachau'nun *Muhammadanisches Recht nach Schafiiischer Lehre'* (Stuttgart-Berlin 1897) Şâfiî mezhebine dair bir bibliyografyayı ihtiva eder. Christiana Snouck-Hurgronje, Şâfiî hukukuyla ilgili makalesinde ("Muhammadanisches Recht nach Schafiiischer Lehre von Eduard Sachau", *ZDMG*, LIII, 125 vd., özellikle, s. 143-150) bu son çalışmanın uzun bir eleştirisini yapar. Theodorus Willem Juynboll *Handleiding tot de kennis van de Mohammedaansche wet volgens de leer der şâfi'itische School* adlı Şâfiî hukuku el kitabı mahiyetindeki eserinde (Leiden 1903; 1910'da Almanca'ya, 1916'da İtalyanca'ya çevrilmiştir) ele aldığı her konuda birçok referansa atıfta bulunduğu gibi İslâm hukukuna dair Arapça ve Batı dillerinde yayımlanan temel eserleri kapsayan bir listeyi de kaydeder.

Mâlikî tabakat kitaplarıyla ilgili olarak Edmoud Fagnan'ın bir makalesi ("Les tabakat mâlikites", *Homenaje a D. Francisco Codera*, Saragossa 1904, s. 105-113), İspanya'da kullanılan Mâlikî fıkıh eserlerine dair de Lopez Ortiz'in *Derecho musulmano* adlı eseri (Barcelona 1932, s. 36-41) anılabilir.

Pierre Arminjon, Baron B. Nolde ve M. Wollf'un Batı dillerinde neşredilen İslâm hukukuyla ilgili bütün kitapların bibliyografyasını kaydettikleri *Traité de droit comparé* adlı eserden sonra (I-III, Paris 1950-1952) Joseph Schacht *An Introduction to Islamic Law* isimli önemli çalışmasında (London 1964, s. 215-286; T trc. *İslâm Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ - Abdülkadir Şener, Ankara 1986, s. 220-323), tarihî ve sistematik iki ana bölüm altındaki yirmi altı konu başlığıyla il-

gili olarak kitabın sonunda başlık numaralarına göre yer yer açıklamalı tarzda son derece zengin bir bibliyografya vermiştir. Bu eserleri tamamlayıcı nitelikte Aharon Layish'in "Notes on Joseph Schacht's Contribution to the Study of Islamic Law" (*British Society for Middle Eastern Studies Bulletin*, IX, 1982, s. 132-140), J. Szentendrey'in *Law in the Muslim World: A Union List of Materials* (I-II, Houston 1981-1982), John Makdisi'nin "Islamic Law Bibliography" (*Law Library Journal*, LXXVIII [1986], s. 103-189), Maribel Fierro ve diğerlerinin *Repertorio bibliográfico de derecho Islámico* (Madrid 1993) ve Laila al-Zwaini ile Rudolph Peters'in *A Bibliography of Islamic Law 1980-1993* (Leiden 1994) adlı çalışmalarını anmak gerekir. Nicolas P. Aghnides'in *An Introduction to Mohammedan Law and A Bibliography* adlı eserinin (Lahore 1981, s. 157-196) birinci bölümünün sonundaki biyografik kaynaklarla sözlükler, tefsirler, Kur'an ilimleri, hadis ve hadis ilimleri, fıkıh usulü ve mezheplere göre fıkıh kaynaklarından oluşan bibliyografik mâlûmat genel olarak bilinen eserlerle ilgili faydalı bir özet sunmakla birlikte yetersizdir.

XX. yüzyılın başlarında neşredilen *Encyclopaedia of Islam*'da (*E^I*) ve bunun tercümesi olan *İslâm Ansiklopedisi*'nde (*İA*) gerek fıkıh gerekse mezhepler ve mezhep kurucularıyla ilgili maddelerde verilen bibliyografik mâlûmat bazan hatalı olması yanında son derece yetersizdir. *Encyclopaedia of Islam*'ın ikinci neşrinde (*E²*) bibliyografik mâlûmat nisbeten gelişmiş olsa da yine ihtiyaca cevap verecek seviyede değildir. Buna karşılık *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde (*DİA*) şimdiye kadar yayımlanan fıkıh ilmine ve mezheplere dair maddelerle fıkıhın alt dallarıyla ilgili terim maddelerinde geniş bir literatür yer almıştır. Burada ayrıca usûl-i fıkhâ dair bibliyografik bir çalışma olarak Şamil Şahin'in *ed-De-lilü'l-câmi' ilâ kütübü usûli'l-fıkh el-maḥbû'a bi'l-luğati'l-'Arabîyye* adlı eseri de (I-II, İstanbul 1415/1994) zikredilmelidir. Kitap adlarına göre alfabetik olarak düzenlenen eserde kaynakların baskıları ve nâşir adları da belirtilmiştir.

▲ AHMET ÖZEL

□ KELÂM. Klasik dönem İslâm ilim tarihinde kaleme alınan eserlerin bibliyografyasını göstermeye yönelik yaygın bir uygulamanın bulunmaması gerçeği, ke-

lâm ilmi alanında naklî yönü öne çıkan ilimlere göre daha yüksek oranda kendini göstermiştir. Buna, söz konusu ilmin Mu'tezile'nin elinde doğması sebebiyle en az bir asır boyunca yaşadığı meşruiyet problemiyle öteden beri akf ilimlere olan ilgi eksikliğini de ilâve etmek gerekir. Dolayısıyla diğer temel İslâmî ilimlerle karşılaştırıldığında daha sınırlı bir literatüre sahip bulunan kelâm tabii olarak kitâbiyat çalışmaları bakımından da sınırlı kalmıştır.

Mu'tezile'nin günümüze ulaşan az sayıdaki eserlerinde önceki kaynaklara atıflar yapıldığı görülmektedir (Hayyât, s. 150-151). Buna karşılık Ehl-i sünnet kelâmının ilk döneminde telif edilen eserlerde Mu'tezile kelâmcıları isim vermek suretiyle eleştirildiği halde yapılan alıntılarının kaynakları belirtilmemiştir. Nitekim İmam Mâtürîdî *Kitâbü't-Tevhîd*'inde Ka'bî, Muhammed b. Şebîb ve Ebû İsâ el-Verrâk gibi Mu'tezile âlimlerinin görüşlerinden iktibaslar yapmakla birlikte (s. 403-406) tek bir kaynak ismi bile zikretmemiştir. Aynı husus Eş'arî'nin eserleri için de söz konusudur. Bu durum müteahhirin devrinde de devam etmiştir. Ancak bu dönemde bir kısım müellifler mensup oldukları kelâm ekolünün bazı eserlerine gönderme yapmış, bazan da metin içinde muhaliflerin eserlerini kaydetmiştir. Meselâ Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tebşîratü'l-edille*'de kitâbiyat niteliğinde bilgi vermeye beraber çeşitli vesilelerle birtakım kitapların adını anmıştır. Nâşirin hazırladığı I. cildin indeksinde elliye yakın kelâm kaynağı tesbit edilmiştir (I, 596-598; ayrıca bk. Özervarlı, s. 70-71). Aynı şekilde Teftâzânî, bu alanın en temel kaynaklarından biri sayılan *Şerhu'l-Makâşid*'in muhtelif yerlerinde bazan aynı lafızlarla, bazan kısmî değişiklik ve tasarruflarla önceki kelâm kaynaklarından iktibaslar yaparak bir kısım eserlerin adını anmışsa da (bu eserler için bk. *Şerhu'l-Makâşid*, neşredenin girişi, s. 146-148) yararlandığı kaynaklara ilişkin bibliyografik mâlûmata yer vermemiştir.

Kelâmla ilgili kitâbiyat bilgileri daha çok bibliyografik eserlerle modern çalışmalarda ortaya konulmuştur. Bibliyografik eser türünün ilk örneği sayılan İbnü'n-Nedîm'e ait *el-Fihrist*'in beşinci bölümü (s. 201-247) kelâm ilmine ayrılmıştır. Beş ana başlık altında ele alınan bölümde Mu'tezile, Mürjîe, Şîa, Cebriyye, Havâric gibi fırkaların kelâmcıları ile bunların yazdığı eserler hakkında bilgiler aktarılmıştır. Taşköprizâde'nin aynı nitelikteki eserinde de şer'î ilimlerin beşinci şubesi olarak kelâm ilmi alınmış ve belli başlı kelâmcılarla eserleri zikredilmiştir (*Mevzûâtü'l-ulûm*, I, 594-634). Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'unda ise kelâm ilmine kısa bir bölüm ayrılarak *Mevzûâtü'l-ulûm*'a gönderme yapılmış ve kırk dolayında kelâm kaynağı sıralanmıştır (II, 1503). Sıddîk Hasan Han *Ebcedü'l-Şulûm*'da kelâm ilminin konu, amaç, metot ve ekollerine ilgili bazı bilgilere yer vermiş olmakla birlikte bu ilmin literatürü hakkında aynı esere gönderme yapmakla yetinmiştir (II, 440-453). Bursalı Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri* ise Osmanlı döneminde telif edilen kelâm eserleri için bir kaynaktır.

Tabakat kitaplarında kelâm âlimlerinin hayatlarının anlatımı sırasında çalışmalarına da yer verilmiştir. Ebû'l-Kâsim el-Belhî, Kâdî Abdülcebbar ve Hâkim el-Cüsemî'nin eserlerinin Mu'tezile âlimleriyle ilgili bölümlerinin kitap haline getirilmesinden oluşan *Fazlû'l-İ'tizâl ve tabakâtü'l-Mu'tezile* ile (nşr. Fuâd Seyyid, Tunus 1393/1974) İbnü'l-Murtazâ'nın *Tabakâtü'l-Mu'tezile* adlı eseri (nşr. Susanna Diwald-Wilzer, Beyrut 1380/1961) bunlar arasında sayılabilir.

Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn* adlı eserinde (Beyrut 1971) gerek Mu'tezile ve Eş'arî kelâmcılarından gerekse İsmâiliyye, Nusayrîlik ve Dürzîlik'ten söz ederken şahıslar ve mezhepler çerçevesinde önemli bilgilere yer vermiştir. Ahmed Mahmûd Subhî de *Fî İlm-i'l-keâm*'ında (Kahire 1405/1985) kelâm âlimlerini çalışmalarıyla birlikte tanıtarak değerli bibliyografik mâlûmat aktarmıştır. Ali Sâmî en-Neşşâr ve Ammâr et-Tâlibî tarafından neşre hazırlanan *Âkâ'idü's-Selef* (İskenderiye 1971), hem içinde yer alan Selef âlimlerine ait metinler hem de mukaddimede bu ekolle ilgili olarak kaydedilen eserler zikre değer niteliktedir. Hasan es-Sadr, İslâmî ilimlerin gelişmesinde Şîa âlimlerinin katkısı konusunda hazırladığı çalışmasında uzun bir liste halinde eserleriyle birlikte Şîa kelâmcılarını sıralamıştır (*Te'sîsü's-Şî'a*, s. 350-402).

Kelâm ilmi ve kelâm tarihiyle ilgili çalışmalarda çoğu birbirinin tekrarı mahiyetinde olmak üzere kısmî bazı bibliyografik bilgiler verilmektedir. Son dönem Osmanlı âlimlerinden Abdülâtilf Harputî'nin *Târîh-i İlm-i Kelâm*'ı (İstanbul 1332), İzmîrlî İsmail Hakkî'nin *Muhassalü'l-keâm ve'l-hikme* (İstanbul 1336)

adlı eserinin giriş kısmı ve Şiblî Nu'mânî'nin *Târîh-i 'İlm-i Kelâm*'ı (Tahran 1328) bu gruba girer. Günümüzde yapılan çalışmalar arasında Bekir Topaloğlu'nun *Kelâm İlmî: Giriş* adlı eseri (İstanbul 1985) kelâmın geçirdiği devrelere her devrenin kelâmcıları ve bunların eserlerine yer vermesinin yanı sıra (s. 19-43) kelâm mezhepleriyle ilgili bölümde önemli bibliyografik açıklamalar yapılmış, ayrıca müstakil bir bölüm halinde (s. 56-64) kelâm kaynakları tanıtılmıştır. Buna Şerafettin Gölcük'ün *Kelâm Tarihi* (Konya 1992) ve Ali Asgar Halebî'nin *Târîhu 'İlm-i Kelâm*'ı da (Tahran 1373 hş.) eklenbilir. Burada, Ömer Aydın'ın kütüphane kataloglarını dikkate almamakla birlikte mevcut neşriyattan yola çıkarak hazırladığı *Türk Kelâmcıları* adlı eseriyle (İstanbul 2001) Ahmet Yaraloğlu'nun, 1950-1996 yılları arasında ilmî dergilerde yayımlanan makaleleri derlediği *Kelâmla İlgili Makaleler Bibliyografyası* adlı çalışmasını da (1999, yüksek lisans tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) zikretmek gerekir.

Çeşitli kütüphanelerde bulunan kelâma dair eserleri tesbit ve tanıtmaya yönelik bazı çalışmalar da yapılmıştır. Metin Yurdağur'ün *Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'ndeki Arapça Akaid ve Kelâm Yazmalarının Tanıtım ve Değerlendirmesi* (Bibliyografik Bir Kelâm Tarihi Denemesi, İstanbul 1989), Ramazan Biçer'in *Âtif Efendi Kütüphanesi'ndeki Kelâm Kaynaklarının Tanıtım ve Tavsiifi* (1992, yüksek lisans tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve Hıdır Baybara'nın *Râgıb Paşa Kütüphanesi'nde Bulunan Kelâm Yazmalarının Tanıtım ve Tavsiifi* (1993, yüksek lisans tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) bunlar arasında sayılabilir.

Batı'da yapılan çalışmalar içinde, Louis Gardet ve M. M. Anawati'nin birlikte hazırladıkları *Introduction à la théologie musulmane* adlı eserde (Paris 1981) kelâm ekolleri ve bu ekollere mensup âlimlerin eserleri hakkında doyurucu bilgi verilmiş, eserin zengin bibliyografyasında kelâm kaynaklarının yanı sıra bu alanda Batı'da yapılan çalışmalar da sıralanmıştır (s. 509-536). Batı'da, bu tür eserlerin yanında İslâm düşünce tarihinin bir dönemine yönelik literatür bilgilerini ayrılan çalışmalarda da kelâmla ilgili kitâbiyat bilgilerine rastlanılmaktadır. Tatmin edicilikten uzak olmakla birlikte Bayard Dodge ile (*JC*, XXVIII [1954], s. 525-540) W.

adlı eserinin giriş kısmı ve Şiblî Nu'mânî'nin *Târîh-i 'İlm-i Kelâm*'ı (Tahran 1328) bu gruba girer. Günümüzde yapılan çalışmalar arasında Bekir Topaloğlu'nun *Kelâm İlmî: Giriş* adlı eseri (İstanbul 1985) kelâmın geçirdiği devrelere her devrenin kelâmcıları ve bunların eserlerine yer vermesinin yanı sıra (s. 19-43) kelâm mezhepleriyle ilgili bölümde önemli bibliyografik açıklamalar yapılmış, ayrıca müstakil bir bölüm halinde (s. 56-64) kelâm kaynakları tanıtılmıştır. Buna Şerafettin Gölcük'ün *Kelâm Tarihi* (Konya 1992) ve Ali Asgar Halebî'nin *Târîhu 'İlm-i Kelâm*'ı da (Tahran 1373 hş.) eklenbilir. Burada, Ömer Aydın'ın kütüphane kataloglarını dikkate almamakla birlikte mevcut neşriyattan yola çıkarak hazırladığı *Türk Kelâmcıları* adlı eseriyle (İstanbul 2001) Ahmet Yaraloğlu'nun, 1950-1996 yılları arasında ilmî dergilerde yayımlanan makaleleri derlediği *Kelâmla İlgili Makaleler Bibliyografyası* adlı çalışmasını da (1999, yüksek lisans tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) zikretmek gerekir.

Montgomery Watt'ın (bk. bibl.) makaleleri bunun örneklerini teşkil eder. Ayrıca kelâm meselelerinin ele alındığı araştırmalarda da genellikle kitâbiyat bilgilerine yer verilmektedir. Meselâ W. Montgomery Watt'ın irade hürriyetiyle ilgili kitabının bibliyografyasında klasik kelâm kaynakları ve Batı'da yapılan çalışmalar hakkında nisbeten zengin bir literatür sunulduğu gibi konunun kaynaklarına ayrılan bölümde (s. 3-10) kaynak tanıtımı ve değerlendirilmesi yapılmaktadır. Aynı şekilde Daniel Gimaret'in İslâm kelâmında insan fiillerine ilişkin eserinde, çoğunluğu kelâm kaynaklarından olan 100'den fazla eserle Batı dillerinde yapılmış 150'ye yakın çalışmanın zikredildiği bibliyografya (bk. bibl.) burada kaydedilmelidir. Binyamin Abrahamov (*Islamic Theology*, Edinburg 1998) ve Tilman Nagel'in (*The History of Islamic Theology*, trc. Thomas Thornton, Princeton 2000) bibliyografyada yer verdikleri klasik kelâm kaynakları ve bu ilimle ilgili Batı'da yapılmış çalışmalara ilişkin bilgiler de önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hayyât, *el-İntisâr*, s. 150-151; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 403-406; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecceddüd), s. 201-247; Ebû'l-Muîn en-Nesevî, *Tebşirâtü'l-edille* (nşr. Hüseyin Atay), Ankara 1993, I, 596-598; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâşid* (nşr. Abdurrahman Umeire), Beyrut 1409/1989, neşreden giriş, s. 146-148; Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-ulûm*, I, 594-634; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1503; Siddik Hasan Han, *Ebcedü'l-ulûm* (nşr. Abdülcebbar Zekkâr), Dimaşk 1978, II, 440-453; W. M. Watt, "The Beginnings of the Islamic Theological Schools", *L'enseignement en Islam et en occident au moyen âge*, Paris 1977, s. 15-21; D. Gimaret, *Théories de l'acte humain en théologie musulmane*, Paris 1980, s. XV-XXII; Hasan es-Sadr, *Te'sîsü's-Şî'a*, [baskı yeri ve tarihi yok], s. 350-402; L. Gardet - M. M. Anawati, *Introduction à la théologie musulmane*, Paris 1981, s. 509-536; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmî: Giriş*, İstanbul 1985, s. 19-43, 56-64; M. Said Özervarlı, *Tebşirâtü'l-edille'nin Kaynakları* (yüksek lisans tezi, 1988), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 70-71; B. Dodge, "The Subjects and Titles of Books Written During the First Four Centuries of Islam", *IC*, XXVIII (1954), s. 525-540.

İLYAS ÜZÜM

□ TASAVVUF. Tasavvufun ilk dönemi olarak kabul edilen I-II. (VII-VIII.) yüzyıllarda ve sonrasında kaleme alınan zühde dair eserler Hz. Peygamber, ašhap, tâbiîn ve bir kısım zâhidlerin ibadet, ihlâs, tevekkül, kanaat, doğruluk, tevazu gibi konularla ilgili sözlerini ihtiva etmekte ve bu sözler rivayet zinciriyle birlikte kaydedilmektedir. Bu usul, ileriki dönemlerde yazılan tabakat ve menâkıb türü bazı kitap-

larda da uygulanmıştır. III. (IX.) yüzyılda tasavvufun temel meselelerine dair kaleme alınan eserler ilk kaynakları oluşturduğu için bunlarda bibliyografya zikredilmez. IV. (X.) yüzyıldan itibaren tasavvuf ilmine ve sûfi tabakata dair kitaplarda çoğunlukla önceki mutasavvıflardan nakiller yapılır. Bu mutasavvıfların bir kısmı eser sahibi olup kaydedilen bilgilerin önemli bir kısmı bunlardan alındığı halde adları verilmez. Nitekim Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Ķütü'l-Ķulûb*'u, Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin *Tabakâtü's-Şüfiyye*'si ve Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sinde yararlanılan kaynaklar belirtilmemiştir. Bazı eserlerde ise yer yer yararlanılan kaynağa ve müellifine atıfta bulunulmuşsa da birçok bilginin kaynak gösterilmeden verilmiş olması, yapılan atıfların özellikle kaynak verme amacına yönelik olmadığını ortaya koymaktadır. Meselâ Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*'un girişinde kitabını çeşitli eserleri inceledikten sonra yazdığını belirttiği halde bir iki yerde kaynak adı zikretmiş, diğer yerlerde şahıslardan nakillerde bulunmayı tercih etmiştir. Ebû Nasr es-Serrâc'ın *el-Lüma'ı*, Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*'i, Şehâbeddin es-Sühreverdi'nin *'Avâriifü'l-ma'ârif*'i vb. eserlerde de kaynaklara yer yer işaret edilirse de bilgilerin ekserisi kaynak gösterilmeden aktarılır. Yalnız Hücvirî'nin *Keşfü'l-mahcûb*'u kaydedilen şifahî rivayetlerin yanı sıra atıfta bulunulan eserlerin çokluğu ile diğerlerinden ayrılır.

Kelâbâzî *et-Ta'arruf*'ta, kendi dönemine gelinceye kadar eser telif eden yirmi dokuz sûffinin isimlerini kaydettiği halde eserlerinin adını vermez. Tasavvuf literatüründe ilham mahsulü olduğu ifade edilen eserler de tabii olarak hiçbir kaynağa dayanmaz. Nifferî'nin *Kitâbü'l-Mevâkıf*'i ile *Kitâbü'l-Muhâtabât*'ı, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-mekkiyye*'siyle *Fuşûşü'l-ĥikem*'i ve Abdülkerîm el-Cilî'nin *el-İnsânü'l-kâmil*'i bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Klasik dönemden sonra kaleme alınan eserlerin bir kısmında yararlanılan kaynaklara işaret edilmiştir. Bu kaynakların bazıları müellifleriyle birlikte, çok tanınan bir kısmı ise müellifi zikredilmeden, yer yer de sadece müellif adı belirtmek suretiyle verilmiştir. Ferîdüddin Attâr *Tezkiretü'l-evliyâ*'nın girişinde faydalandığı temel eserlerden üçünün adını, Cemâled-din Hulvî de *Lemezât*'ın girişinde kırk seviz adet eseri müelliflerini belirtmeden

kaydetmiştir. Son dönem müelliflerinden Yûsuf en-Nebhânî *Câmi'ü kerâmâtü'l-evliyâ*' adlı kitabının başında yararlandığı elli eseri, Ahmet Avni Konuk da *Meşnevî* tercüme ve şerhinin mukaddimesinde kaynaklarını müelliflerinin isimleriyle birlikte sıralamıştır. Muhammed Pârsâ *Faşlû'l-ĥitâb*'ında, Muhammed b. Yahyâ et-Tâzîfî *Ķalâ'idü'l-cevâhir fi menâkıbi's-Şeyh 'Abdilĳâdir*'inde faydalandığı kaynakların adlarını müellifleriyle beraber eserin içinde kaydeder. Baldırzâde Mehmed'in *Ravza-i Evliyâ* adlı eserinde ise çok bilinen kitapların müellifleri zikredilmeden, diğerleri de müellifleriyle birlikte yer alır. Bunlara Ahmed Hâzinî'nin *Cevâhirü'l-eberrâ*'ı, İsmâil Ankaravî'nin *Minhâcü'l-fukarâ*'sı, Halvetiyye şeyhlerinden Mehmed Nazmi Efendi'nin *Hediyyetü'l-ihvân*'ı, Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin *Bahrü'l-velâye*'si, Harîrîzâde'nin *Tibyânü vesâ'ili'l-ĥaĳâ'ik*'i ve Hüseyin Vassâf'ın *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*'ı da eklenbilir. Bibliyografyanın sonda verildiği eserlere örnek olarak da Molla Fenârî'nin *Sûfiyyenin Libâs ve Etvâr ve Meslekine Dâir İtirâzâta Reddiye*'siyle (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 71) Bendirmalızâde Ahmed Münib Efendi'nin *Mir'âtü't-turuk*'u (İstanbul 1306) gösterilebilir.

Tasavvuf literatüründe bir eserin kaynaklarının gösterilmesi yanında bu alandaki eserleri toplu olarak gösteren bibliyografik çalışmalar sınırlı olup bunlar bir iki kaynak dışında daha çok modern döneme aittir. İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'inde beşinci makalenin beşinci bölümünün önemli bir kısmı sûfi ve zâhidlerle bunların eserlerine ayrılmıştır. Hücvirî'nin *Keşfü'l-mahcûb*'unda da tasavvuf sahasında yazılan eserlere ve bunların müelliflerine yer yer işaret edilmiştir. Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'unda ise tasavvufî eserler değişik başlıklar altında dağınık olarak kaydedilmektedir. Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'ye ait *Câmi'ü'l-uşûl*'ün girişinde tarikatların ayrı ayrı isimleri yazılarak bunlarla ilgili başlıca eserler, ardından da tasavvufun temel eserleriyle tabakat kitapları kaydedilmiştir.

Bu tür çalışmalar yanında Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin bizzat kendisi tarafından hazırlanan eserlerinin listelerini de (*el-Fihrist*, *el-İcâze*) kaydetmek gerekir. Bu listelerden 250 civarında kitap isminin yer aldığı *el-Fihrist*'i Ebû'l-Hasan Ali b. İbrâhim el-Baĳdâdî *ed-Dürre's-semîn*